



Askerî Motifler: Delilerin Kıyafetleri

Saadet DAĞ*

Öz

Deliler Ocağı'nın Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılın sonlarına doğru, Rumeli'de teşekkül ettiği düşünülmektedir. Deliler, giydikleri kıyafetler, kullandıkları silahlar ve askerî manevraları itibarıyla görenler için "korkunç" denilebilecek görünümlü, cengâver askerlerdi. Deliler Ocağı günümüze göre değerlendirildiğinde, manevracı savaşçılar için popüler bir askerî ocağı denilebilir. XVII. yüzyıla kadar ekseriyetle valilerin kapılarında görev yapan deliler, maiyetinde oldukları valilerin vefatı ya da azledilmeleri durumunda işsiz kalmakta ve eşkıyalığa meyletmekteydi. XVII. yüzyılın sonlarına doğru ateşli silahların yaygınlık kazanmasıyla birlikte klasik Osmanlı delileri popülerliklerini kaybetmişlerdir. Çünkü bu askerler barutlu tüfeklerle değil, kılıçla, baltayla, gürz ve topuz gibi savaş aletleriyle cenk ederlerdi. Bunlardan sonra yeni tip silahları kullanabilen başka bir birlik daha oluşturulmuştur. Bu yeni birliğe de ilk dönem delilere benzetilmek amacıyla "deli" denilmiştir. Ancak bunların kıyafetleri, silahları ve fonksiyonları, hatta maaşları dahi klasik delilerden farklıdır. Mesela klasik deliler, vahşi hayvan postlarını kıyafet olarak tercih ederken, kuşkanatlarını da aksesuar olarak takarlardı. Buna karşın ikinci dönem deliler ise satenden şalvar ve renkli gömlekler giyerek, klasik delilere nazaran daha sade bir görünümde olurlardı. Ancak kaynakların çoğunda bu iki farklı askerî birlik tek bir ocağı temsil ettiği için kıyafet konusu da tam olarak aydınlatılamamıştır. Söz konusu karmaşadan yola çıkan bu çalışma, amacı itibarıyla hem Osmanlı kaynaklarını hem de imkânlar dâhilinde Avrupa kaynaklarını inceleyerek, tespit edilen veriler üzerinden delilerin kıyafetleri konusundaki karışıklığa açıklık getirmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Deliler Ocağı, Hayvan Postu, Kuşkanadı, Şalvar ve Gömlek.*

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, saadet.dag.06@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1199-1386.

Military Motifs: Clothes of Delis

Abstract

It is thought that the Deliler Military Unit appeared in the Ottoman state towards the end of the XVth century. Because of the clothes they wore, the weapons they used, and their military maneuvers, these brave soldiers were called “scary-looking” by those who saw them. As seen from today’s perspective, they were a popular military unit for maneuvering warriors. Until the XVIIth century, the deliler, who mostly served at the gates of the governors, got unemployed when the governors died or were dismissed. So they were trying to get along with bandits. With the proliferation of firearms towards the end of XVth century, classical Ottoman Deliler lost their popularity. Because they would fight not with gunpowder rifles, but with sword, ax, clap and mace. After that, another unit was created, which could use new types of weapons. This new union was called “deli horsemen” in order to be compared to the first period of the deliler. However, their clothes, weapons, functions, and even their salaries were different from classical Deliler. For example, classical Deliler preferred peltry as clothes while wearing bird wings as accessories. On the other hand, the second period of Deliler were wearing satin shalwars and colored shirts, were more plain than them. However, since these two different military units are described as a unit in most of reference books, the clothing issue hasn’t been fully explained. The aim of this study is to explain the clothes of deli horsemen by examining Ottoman and European reference books.

Keywords: Delis Military Unit, Peltry, Bird Wing, Shalwar and Shirt.

Giriş

Deliler, XV. yüzyıl sonlarında Rumeli’de teşekkül edilen, düşmana karşı muazzam cesaret gösteren ve “yazılan gelir başa” şiarıyla hareket ederek ölüme meydan okuyan askerlerdir. Valilerin kapı halkından olan “deliler”, bilhassa Bosna ve Semendire Sancak Beylerinin kurduğu birlikler olarak bilinmektedir (Uyar ve Erickson, 2017: 108). Başlangıçta Rumeli Beylerbeyi ile uç beylerinin maiyetinde toplanan bu askerler, daha sonra Anadolu’daki vezir ve beylerbeylerinin maiyetine girmişlerdir (Yıldız, 2009: 164). Bunlar, cesaretlerini sergilemek için vücutlarına kesici aletler saplayarak yaptıkları gösterilerle, vahşi hayvanların post ve kürklerini giymekle, atlarını olağanüstü motiflerle süslemekle ve hatta kartal kanadı ile adeta bütünleşmekle nam salmış olan meşhur deli oğlanlardır. Bu askerler, “kalpaklarımız

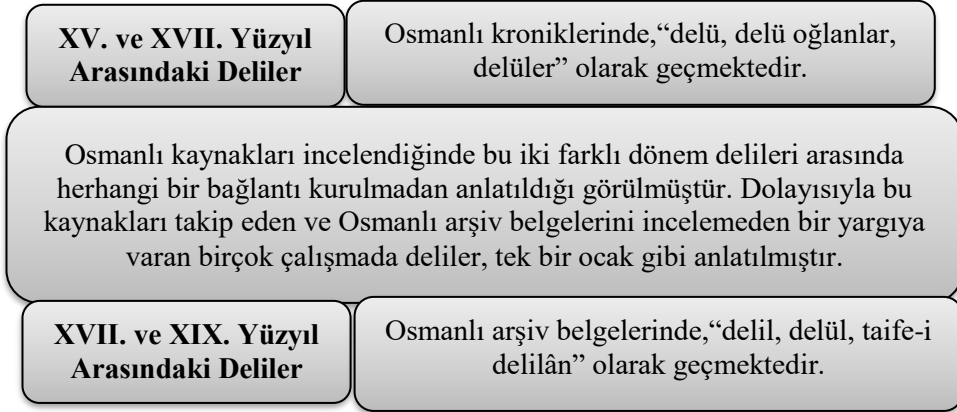
emirü'l-mü'minin çizmesinin koncuğudur, ocağımız müşarünileyh efendimize mensuptur” düsturuyla Hz. Ömer’e yürekten tabi olup, Osmanlı ordusuna muharebelerde hatırı sayılır zaferler kazandırmışlardır. Zaten bu zaferlerin ve cesaretin yansıması olarak “deli” adını bir unvan mahiyetinde kullanmışlardır. Ancak kaynaklar ekseninde, Deliler Ocağı incelendiği zaman, ortada isimlerinden mütevellit ciddi bir karışıklık olduğu açıkça görülmektedir. Deliler Ocağı’nın ismi deli mi, yoksa delil midir?

Delî kelimesi kavram olarak; aklını yitirmiş, aklî dengesi bozulmuş, mecnun, coşkun, azgın, davranışları aşırı olan kimse ve çılgın anlamlarına gelmektedir (TDK, 2020a). Türk kültüründe delî; korkusuz, gözü pek, atılgan anlamında olmakla birlikte tarihi bir terim olarak da delice cesaret ve atılganlıklarından ötürü bu askerî zümreyi temsil etmektedir (Özcan, 1994: 132). Dede Korkut hikâyelerine konu olan “Delî Dumrul, Delî Dünder (Gündüz, 2019: 98-109), Delî Karçar, Delî Evren ve Delî Karabudak” (Ergin, 1969) bu bağlamda örnek verilebilir. Delî ise; insanı aradığı gerçeğe ulaştırabilecek iz, emare ve kanıt anlamında olup (TDK, 2020b), Rumeli’de teşkil edilen bir sınıf süvari askeridir ki bunlara sadr-ı âli delileri de denmektedir (Kolçak, 2013: 225). Arapçada bunun anlamı kılavuz, yol göstericilik olarak bilinmektedir (Pakalın, 1993: 420). Buna istinaden halk arasında delice cesaretlerinden ötürü bu adı aldıkları halde devlet tarafından bunlara neden “delî” denildiğinin bir izahı olmadığını belirtmek gerekir (Uzunçarşılı, 1978: 516). Bu konuda aydınlatıcı mahiyette olan aslî kaynaklar Osmanlı kronikleri iken, başvurulacak kaynakların başında gelen Osmanlı arşiv vesikaları ise bu bağlamda yetersiz kalmaktadır. Delilerle ilgili arşiv araştırması yapıldığında dikkat çeken ilk husus, onların karıştığı eşkıyalıklar ve aldıkları cezalar olmuştur. Osmanlı kanunları, arşiv belgeleri arasında özellikle; mühimme, ahkâm, şikâyet ve tapu tahrir defterlerinde olup (Sarı, 2016: 256), delilerin cezalarına dair belgeler daha ziyade *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*’nde cevdet askeriye, dâhiliye, maliye, zabdiye, âl-i emiri ve hatt-ı hümayun tasniflerinde görülmektedir.

Öte yandan delî taifesinin kapısız kaldıklarında geşt ü güzârlarının arttığı (BOA., AE-SSLM-III-00041-02392-001), ocağın nizâmı gereği beher bayrağı, on neferden olmak üzere on beş bayrak delî neferi ile delîbaşı istihdam olunduğu (BOA., C-AS-00701-29439-001/002), eşkıyalık edenlerin kalpaklarının ellerinden alınması (BOA., C-DH-00010-00457-002), Kürd Ahmed Ağa, Numan Ağa, Ali Kaşif Ağa, Karşlı Hacı Mehmed Ağa ve Binbaşı Babadağlı oğlu İsmail Ağa ve bazı

delilân kullarına Zilkâde ve Zilhicce aylarında ödenmeyen iki aylık maaşlarının verilmesi (BOA., C-ML-00079-03637-001), deli olmadığı halde onların kıyafetleriyle dolaşanların ellerinden kıyafetlerinin alınması ve bunların çiftle uğraşmaları için memleketlerine gönderilmeleri (BOA., C-ZB-00020-00957-001), eşkıyalık ile nice hayvanı telef etmeleri nedeniyle Deliler Ocağı'nın ilga edilmesi (BOA., HAT-01232-48007-001) konulu belgeler, konuya binaen örnek verilebilir. Öte yandan ocağın eşkıyalardan temizlenmesi ve artık beylerin kapılarında çalışamayacak olanların da memleketlerine gönderilmeleri için alınan tedbirler, nizamnamelere de açıkça yansımıştır (Yeşil, 2016: 34).

Arşiv belgelerinin dilinden yansıyan şudur ki deliler, devletin resmî evraklarında “delil” olarak zikredilmektedir. Buna karşın Osmanlı kroniklerinde ise bazı küçük detaylar dışında genellikle “deli” olarak geçmektedir. Bunun nedeni şimdilik kesin bir sonuca bağlanmamakla birlikte esasında delilerin iki ayrı dönemde yaşayan, iki ayrı birlik olmalarından ileri gelebileceği gibi bu farklılık, kâtiplerin tasarrufuyla da ilgili olabilir. Bu nedenle delileri, klasik ve ikinci dönem deliler olarak sınıflandırmak daha uygundur. Delilerin dönemsel farklılıkları Şekil 1’de gösterilmiştir.



Şekil 1. Delilerin Dönemsel Farklılıkları

Delilerle ilgili arşive yansıyan konulardan biri de delilerin maaş mevzusudur. Zira belgelere binaen ikinci dönem delilerin aldıkları maaşlardan “ulufe” olarak bahsedilmesi bu görüşün başlıca dayanağıdır (BOA., C.AS-01024-44894-001). Oysa birçok kaynağa göre bunlar ücretsiz çalışan, akınlardan elde ettikleri esir ve

ganimetlerle yetinen askerlerdi (TSK Tarihi, 1964: 234-235). Öte yandan delilerle ilgili detaylı bilgi veren en önemli kaynak ise “Kabudlu Hacı Mustafa Vasfi’nin Hatıraları”dır (Schmidt, 165-287). Vasfi de bir delidir. Anılarını derlediği kitapta, kendilerinden deli ve başları olan reislerinden de delibaş olarak bahsedilmesi, onun yaşadığı XIX. yüzyıl dikkate alındığında, Deli Mustafa’nın da ikinci dönem delilerden olduğunu ispatlar mahiyettedir (Koçyiğit, 2016: 5-37). Dolayısıyla klasik delilere benzetilmek için sonradan oluşturulan delilerin adlarının ihtimal dâhilinde delil olabileceği kanısı da bu hatıratla birlikte yok olmaktadır. Buna karşın delilerden bahseden kaynakların bir kısmı, bu askerlerin çoğunun Türk halkı arasından cesur gençlerden seçilen süvari askerler olduğunu ve cesaretlerinden ötürü bu ismi aldıklarını savunmaktadır (TSK Tarihi, 1981: 135).

Deliler Ocağı askerleri Osmanlı kaynaklarında deli gücünde olan cesur yiğitler şeklinde tarif edilirken, Avrupa kaynaklarında ise ürkütücü ve garip kıyafetli adamlar olarak belirtilmişlerdir (Du Loir Seyahatnamesi, 2016: 88). Bunun nedeni, deli oğlanların kılık kıyafetlerinde ekseriyetle hayvan figürleri tercih etmeleri, kesici-delici aletleri aksesuar olarak kullanmaları, hatta onlarla kanlı gösteriler yaparak vücutlarına zarar vermelerinden ileri gelmektedir. Bu şekilde görünmeleri, onların hem ürkütücü bir figür hem de cesur bir kahraman gibi algılanmalarına neden olmuştur. Bunda şüphesiz ki sahip oldukları inanç ve imanın etkisi büyüktür. Nitekim deli oğlanlar, bir bakıma içlerinde yeşerttikleri kadercilik anlayışı ile ölüme meydan okuyan cesur askerlerdi. Ancak ne kadar cesur olsalar bile yine de tarihi kaynaklara göre, dış görünüşleri yüreklerinin önüne geçmiştir. Bir süre sonra yaptıkları işler, kazandıkları zaferler ya da uğradıkları yenilgilerden ziyade kıyafetleri ile anılmaya başlanmışlardır. Bu bağlamda delilerin, tarih sahnesine çıktıkları andan günümüze kadar süregelen popülerliklerinin sebebi, bu olağanüstü kıyafetleri de denilebilir. Kimi zaman beylerbeylerin kapılarında gösterişli kıyafetlerle, kimi zaman da cenk sahasında ürkütücü aksesuarları ile Batılı seyyahların kalemlerine mürekkep olmuşlardır. Onların betimlemeleri olağanüstü ve ürkütücü bir deli askerî motifi ortaya çıkarmıştır. Belki de bundan dolayı “Avrupa’da Türk korkusu” algısı içerisine muhtemelen deliler de yerleştirilmiştir. Bundan mülhem deliler, birçok Osmanlı kaynağında hiç yenilgiye uğramayan ve kazandığı zaferleri de bileğinin gücü ile bir çırpıda elde eden muhteşem askerler olarak anlatılmışlardır.

Osmanlı Kroniklerinin Aksettiği Şekliyle Delilerin Kıyafetleri

Celâlzâde delileri; “*Kurt takyalı, tekne kalkanlı, kartal kanatlı müthiş askerler olup, ayı ve kaplan postundan elbiseler giyen, Kerbelâ tesbihli, solaklı ve garip kıyafetli divâneler*” (Celâlzâde, 1937: 155) olarak tasvir etmiştir. Bunlar, Rumeli’nin kahraman yiğitleri olmakla birlikte başlarına kalpak giyen çıkırcık mahmuzlu oğlanlardır. Her daim başarı ile donanmış olan kartal kanatları takan iri cüsseli ve ahenkli yiğitlerdir. Kuşkanadıyla kendilerini süsleyen kurt kürkü giysili olan bu askerler, adeta timsah hileli birer kaplan ve cenk sesli aslanlar gibi ata binen gösterişli mertlerdir (Celâlzâde, 1990: 376). Celâlzâde’nin verdiği bu bilgilerdeki deli askerî figürü, görüldüğü gibi son derece ihtişamlı bir tasvirdir. Onun deliler hakkındaki tasvirleri, delilerden bahseden çalışmalara da yön vermiş ve başvurulan ilk kaynaklardan olmuştur. Bu cümleden onun yapmış olduğu bazı benzetmelerle hem dönemin Osmanlı askerî gücüne hem de devrin padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman’ın görkemine gönderme yaptığı söylenebilir. Ayrıca Rumeli’nin Kahraman Yiğitleri tamlaması ile de ata toprağına vurgu yapmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Nitekim “Koca Nişancı” lakabı ile tanınan Celâlzâde, meslek hayatının çoğunu Rumeli’nin çeşitli kazalarında geçiren Tosyalı Kadı Celâleddin’in oğludur (Kerslake, 1993: 260).

Neşrî’ye göre deliler, mahmuz çıkırcıklı çarkları olan ve deri takkeleri ile tanınan gerçek Rumeli dilirleri yani delileri, dilaverleri ve hatta yiğitleridir. Aslında bir bakıma olması gereken asıl Rumeli askeri tarifine uyan gerçek erlerdir.

“...bellerindeki Seyit Gazi meftûlleri değirmen taşlarına dönüp, mahmuz çıkırcığı dahi çarkları idi. Deri takkeli delilerin atları boynundaki öten ziller, dürtüşükleri küffârın nâle vü figanları idi.

Atları boynunda kim her bir delinin var idi,

Sanma zillerdir ötenler, nâle-i küffâr idi.

... Bu tarz-ı garib ve tavr-ı acib ile bölük bölük kâfirlere, köpeksiz koyuna kurt girer gibi koyuldular” (Neşrî, 1995: 669).

Görüldüğü şekilde Neşrî, delilerden bahsederken biraz daha edebî bir betimleme yapmıştır. Zira gerçek kahramanlar destanlara konu olurlar ve haklarında satırlarca hatta sayfalarca dizeler, beyitler yazılır. İhtimaldir ki Neşrî’nin delileri gerçek birer Rumeli askeri olarak görmesi ya da göstermek istemesi, onlar hakkında beyit yazılmasını da kaçınılmaz kılmıştır. Örneğin “Beş Hececiler” olarak bilinen

edebî topluluğun içerisinde anılan (YKY, 2010: 645) Enis Behiç Koryürek'in "Süvariler" adlı şiiri de bu bağlamda örnektir (Turhal, 2018: 43). Bu şiir, cepheden izler taşımakta olup, Türk askerini yüreklendirmeye yönelik yazılmış olan kıymetli mısralara sahiptir (Gündoğan, 2016: 104-105). Bahsi geçen şiirde, kasırga gibi tarif edilen yedi bin neferlik bir süvari alayı için, varılmayan ufukların çok uzak olmadığına (Çandır, 2015: 25) dair ince mesajlar verilmiştir.

Mahmud Şevket Paşa'ya göre; "*deliler süvari askerleri olup, "deli kalpağı" adıyla bilinen üst tarafı siyah çukadan ve aşağısı kuzu derisinden olan, uzun bir kalpak takarlardı.*" Arkalarına takılı bir salta ile bacaklarına dar bir şalvar, ayaklarına da mahmuzsuz kırmızı çizme giyerlerdi (Mahmud Paşa, 2014: 66). Mahmud Paşa'nın verdiği bilgilerden yola çıkarak delilerin kıyafetleri hakkında Celâlzâde ve Neşri'nin aksine, mitolojik değil de daha gerçek karşılanabilecek bir deli figürü kıyafeti anlaşılmaktadır. Aradaki bu ciddi kıyafet farklılığının aynı dönemin deli askerlerine ait olup olmadığı mevzusu, biraz kafa karıştırırsa da daha ziyade sonradan teşkil edilen ikinci dönem delilere işaret ettiği, kaynaklar doğrultusunda anlaşılmaktadır. Bu bağlamda delilerin şalvar da giydiklerine yer veren Mahmud Paşa'nın çizdiği kıyafet tasvirlerinin önemi de unutulmamalıdır.

Peçevî'ye göre deliler; "*kurt postu giyen ve kurt başlıkları takarak cenge giden yiğitlerdi*" (Peçevî, 1981: 319). Bilhassa 1554 yılında Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa'nın maiyetinde olan deliler, giydikleri kaplan postu ve taktıkları kurt başlıkları ile meşhurlardı. Buna istinaden aynı kapıdaki deliler, çekirdek mahmuzlu ve tekne kalkanlı Rumeli Yiğitleri olarak da tanımlanmaktaydı (Peçevî, 1981: 219). Burada dikkat çeken husus, Peçevî'nin kurt postu tasviri ile Celâlzâde'nin verdiği ayı ve kaplan postu tasvirine olan yakınlıktır. Bundan önce tekne kalkanlı tasvirini yapan Celâlzâde'ye olan benzerliği ile dikkat çeken Peçevî, esasında diğerlerinden daha farklı bir izlenim vermektedir. Bu da kurt postu ve kurt başlığıdır. Tarih boyunca adeta Türkler ile bütünleşmiş olan kurt figürü delilere yakıştırılarak belki de deliler esasında Türk idi imajı çizilmek istenmiş olabilir.

Mustafa Nuri Paşa'ya göre; "*deliler başlarına üst yanı kara çuhadan ve alt yanını kuzu derisinden olan uzun ve âdeta Mevlevî sikkesini (baş giysisi) andıran bir biçimde başlık giyerlerdi*" (Nuri Paşa, 1992: 330). Neşet Çağatay'a göre; Nuri Paşa'nın bahsettiği deliler muhtemelen Anadolu'da yeni kurulan ve kılık kıyafetleri ile XV. yüzyılda Rumeli'de teşekkül etmiş olan delilerden oldukça farklı olan ikinci dönem deli birlikleri için geçerlidir (Nuri Paşa, 1992: 35). Nuri Paşa'nın verdiği deli tasviri her ne kadar Mahmud Şevket Paşa'nın verdiği tasvir ile uyuşsa da esas kritik

olan nokta; Neşet Çağatay'ın yapmış olduğu açıklamadır ki buna göre sonradan yeni bir deli birliğinin daha kurulduğuna ilk kez burada işaret edilmektedir. Böylelikle Nuri Paşa ve Mahmud Şevket Paşa'nın diğer kronik müelliflerinden daha farklı bir kıyafet tasviri yaptığı unutulmamalıdır. Nuri Paşa'nın delilerin kalpaklarını, Mevlevî sikkesine benzetmiş olması da bize hem delilerin yaşadıkları dönem hakkında hem de sahip oldukları inanç konusunda biraz da olsa bilgi verebilecek mahiyettedir.

Ömer Bosnavî'ye göre deliler; “*ata kolayca binmek, attan kolayca inmek ve yürümek için dar ve kısa elbiseler giyerlerdi.*” Bosnavî yaptığı tasvirle, şimdiye kadar yer verilen Osmanlı kroniklerinin deli tasvirini neredeyse çürütmektedir. Delilerin ekseriyetle düşman korkutmak için olağanüstü motifleri giydikleri konusunda birçok kitabî kaynak hemfikirdir. Lakin Bosnavî, ilk defa delilerin daha rahat ve kullanışlı kıyafetler giydiklerine işaret etmiştir. Bura da dikkat çeken nokta, delilerin bir bakıma cenge giderken dahi konforlarına önem vermiş olmalarıdır. Yalnızca bu bilgilerden yola çıkarak delilerin nasıl giyindiklerini kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Bundan mühlhem Bosnavî'ye göre bu deli oğlanlar, “*sırtlarına kurt ve kaplan postlarıyla kartal kanadı alıp, başlarına da kurt tekkesi* (Bu ibare, Bosnavî tarihinde aynen yazıldığı şekilde geçmektedir. Burada “kurt tekkesi” ibaresi o dönemde kullanılan özel bir ifade olabileceği gibi, basit bir yazım yanlışından ötürü “takke”nin “tekke” yazılmasından da kaynaklanmış olabilir. Yine de esere sadık kalınması açısından bu ibare aynen alınmış olup, yapılan açıklama da yerinde görülmüştür.) *olarak adlandırılan kalpaklardan giyerlerdi.*” Bunların kuşkanadından yapılmış ve gümüşle kaplanmış fakla denilen büyük çelenkler koydukları da Bosnavî tarihinde delilerin başlıklarıyla ilgili geçen bir başka noktadır (Bosnavî, 1979: 122).

XVI. asırda yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi'ne göre; “*deliler yeşil gömlek giyinerek sırtlarına da kartal kanatları takmış olan askerlerdi.*” Onlar, cesurca cenk eden yiğit Türk süvarisi, olarak tasvir edilmişlerdir (Baştav, 1973: 131). Bu eserde ne yazık ki delilerin kıyafetleri ile ilgili yukarıda yazılı olandan daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Kayda alınmış olan bilgiler de dönemin diğer kaynaklarının verdiği bilgilerle kolay mukayese edilebilmesi için bu çalışma içerisine dâhil edilmiştir. Öte yandan bu eserde, delilerin hem yeşil gömlek giyinmeleri hem de kartal kanatları takarak cenk etmelerinden bahsedilmiştir ki bu iki tasvir de birbirinden uzaktır. Zira gömlek, şalvar ya da dar kıyafetlerle tasvir edilen delilerin yukarıdaki tanımlamada ilk kez gömlek rengine yer verilmiştir. Bu durum ilk bakışta önemli bir detay gibi görünse de eserin müellifi dahi belli olmadığından verdiği

bilgilerin de diğer tarihçilerinden etkilenilerek kaleme alınma ihtimali hayli yüksektir.

Evliya Çelebi'ye göre deliler; gösterişli taçları ve kurt, kaplan ve hatta ayı postları ile nam salmış süvarilerdi. Çelebi'nin verdiği teferruatlı bilgilerle günümüze ışık tutmasının yanı sıra aslında onun bir sosyal tarihçi olduğu göz önüne alındığında, kullandığı üsluptan ötürü okurken bir yandan öğretmesi diğer yandan da eğlendirmesi gayet tabiidir.

“... andan kâmil bin aded gönüllü ceyşi ve deli askeri pürsilah semmûr taçları ve Salihli taçlar kurunây taçlar ve yelketi taçlar ve Evrenosi taçlar ve Gazi Porçavi taçlar ve Kürs İlyasi taçlar ve Behluli taçlar ve Gazi Mihali taçlar ve Hurumi taçlar ve Kâsîmi taçlar ve Balılı taçlar ve Yanyalı yeşil kulaklı çuka taçlar ve Manlifke taçlar ve Arabî taçlar ve Bektâşi tac-ı afî tâbiler ve tac-ı Kalenderiler giymiş ... Deliler simurg otağaları ve balıkçıl telleri ve turna telleri ve ablak deve murgu telleri ve şahin ve zağanos telleriyle mezkûr taçların zeyn edüp beş altı yüz mikdarisi semmûr kopa niceli ve kimi bebr ve arslan ve kaplan u kurd ve ayu postlu ve kimi zülfikârî çekmanlı ve kimi Porçavi çekmanlı ve kimi dîrhani çekmanlı ve dorayi ve harayi ve kadife ve kemha gömlekli ve her birinin arkasında miski kartal ve karakuş ve devlengeç ve ukab kuşlarının kanatları bağlı idi” (2000: 102).

Hasan-ı Rumlu'ya göre deliler; “*Varna Savaşı'nda cenk ederken, kaplan postu giyinmiş cesur askerler*” olarak tarif edilmişlerdir (Rumlu, 2006: 281). Rumlu'nun tarihinde de tıpkı Anonim Osmanlı Tarihi'nde yazıldığı gibi delilerle ilgili detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca kaplan postu giyerek cenk eden askerler olarak tarif edilmişlerdir ki bu tasvirle muhtemelen adeta kaplan gibi savaşıyan yiğitler olarak, kahramanca bir betimlemeye tabi tutulmuşlardır. Bu bilgilerden yola çıkarak, diğer müverrihlerde yer almayan daha açık bir ifade ile delilerin kıyafetlerinin tarif edildiği bölümlerde, herhangi bir savaş emaresine rastlanmaz iken, Rumlu'nun tarihinde açıkça Varna Savaşı'na işaret edilmiştir. Bu bilgi aslında savaşın tarihi olan 1444 senesi dikkate alındığında, delilerin XV. yüzyılda tarih sahnesine çıktıkları ve hatta dönemin aktif askerleri oldukları kanısını destekler mahiyettedir.

Batılı Kaynaklara Aksettiği Şekliyle Delilerin Kıyafetleri

Osmanlı tarihçilerinin dışında bu askerlerle ilgili Batılı kaynaklarda da bazı bilgiler verilmiştir. Zira deliler, enteresan kıyafetler giyinen ve bu görünüşleri ile düşmana dehşet veren askerler olarak anlatılmışlardır. Mesela bir Fransız seyyah olan Du Loir, seyahatnamesinde kraliyet danışmanı ve “Saint Savveur Manastırı” duacısı olan Mösyö Du Puy’e yazdığı bir mektupta delilerle ilgili şu ibareye yer vermiştir: *“IV. Murad’ın yanında kendilerine deliler denilen kimseler eşlik etmekteydi. Bu deliler sadece kendi kahramanlıklarından bahsediyorlar ve bunlar garip bir biçimde panter, kaplan ve leopar derileri giyiyorlar ve saçları atkıyruğuna benziyordu”* (Du Loir; 2016: 87-88). Jorga’nın verdiği bilgiler de bu açıklamayı destekler mahiyettedir. Jorga’ya göre deliler, hayvan derilerinden yapılmış giysilerin içinde başlarında iki kartal tüyü ve süslenmiş başlıkları ile uzun saçlı bir şekilde tasvir edilmişlerdir (Sorga; 2005: 710). Buradaki önemli nokta, Du Loir’in bizatihi gözlemlerine dayanarak vermiş olduğu bilgilerin tarihin seyri açısından kıymetli olmasıdır. Delilerin yeşil ve sarı satenden ceketlerinin üzerinde yine aynı renkte olan satenden bir başka ceket daha giyindikleri bilinmektedir. Tıpkı Cizvitlerinkine benzer fakat daha ufak birer yakalıkları olduğu belirtilmektedir. Bazılarının önden ve arkadan yükseltilmiş sağ ve solu sivrileşen kırmızı külahları vardır. Bazılarında bu külahlar sade, bazılarında ise yeşildir. Kimileri de külahlarının üzerinde birer sorguç taşımaktadır (Aybet, 2010: 406). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere, kaynaklar Batı’ya yaklaştırıldıkça ortaya Mahmud Şevket Paşa, Nuri Paşa ve Ömer Bosnavî’nin çizdiği deli resmine benzer bir tablo çıkmaktadır. Öte yandan Osmanlı kroniklerinin verdiği bilgilerin aksine Batılı kaynaklarda delilerin kaplan, kurt ve ayı postunu çok tercih etmedikleri, bunları yalnızca elbise üzerine birer aksesuar gibi kullandıkları belirtilmektedir. Dikkate değer önemli bir başka konu da Batılı bir seyyahın kaleminden çıkan bu bilgilerde, delilerin IV. Murad döneminde de var olduklarının kaydedilmesidir. Kaynakların en belirgin ortak özellikleri, şüphesiz ki leopar derileri ve kartal kanatlarıdır (Jorga, 2005: 974). Hammer, delilerin kalpaklarının Macar kalpağına benzediğini, ancak delilerin çok uzun samur kürkleri giydiklerini söylemektedir (Hammer, 2010: 124). Deliler, Cizvitlerden sonra bir de Macarlara benzetilmiştir. Galland’a göre, delilerin amirleri olan delibaşlar da başlarındaki kenarları samur ve yarım ayaktan on yedi santimetre yüksek kalpaklarla fark edilmektedir (Özcan, 1994: 133). Delilerin en belirgin özellikleri kırmızı başlıklar giyerek, omuzlarına çeşitli kuşların kanatlarını takıp, samur kürkleri ve

uçlarına yeşil, beyaz, sarı ipek püsküller takılmış gönderler taşımalarıdır (Hammer, 2010: 124).

Fransız elçisi M. De Naintel'in maiyetinde 1672 yılında İstanbul'a ve Edirne'ye gelen Antoine Galland, IV. Mehmed'in Lehistan Seferi'ne çıkışı münasebetiyle yapılan törenlerle ilgili gözlemlerini nakle ederken Vezir-i Azâm'ın maiyetinde bulunan delileri de şöyle tasvir etmektedir: "Kıyafetleri temiz, fakat garipti. Hepsı boylu boslu, çevik ve hemen hemen aynı yaşta gençlerdi. Başlarında şayaktan külahları vardı. Bunların üzerinde de çeşitli renklerde ipek kumaşlar düğümlemişti. Bu kumaşlar başlarının arkasından enselerine iniyordu. Aynı şayakta yarı kollu ve bunların üzerinde iç gömlekleri dirseklere kadar kıvrılmış ceketleriyle eş renkte bir potur ve memleket usulünde hafif kunduraları vardı. Öteki deliler ise yeşil ve sarı satenden ceketlerinin üstüne yine aynı renkte satenden bir başka ceket giymişlerdi. Bunların küçük birer yakalığı vardı. Bunun üstünü; kaplan derisi örtmüştü. Bazısı bunu eşarp şeklinde, bazısı da göğsünün üzerine bağlı bir kaftan şeklinde sarmıştı. Bazılarının başında önden ve arkadan yükseltilmiş sağ ve solu sivrileşen kırmızı külahları vardı" (Özcan, 1994: 133).

1573 yılında bir Alman firmasının temsilcisi olarak Kıbrıs Adası'na gelen Hens Ulrich Kraft, adadaki Osmanlı komutanının çadırında gördüğü bir deli askerini şu şekilde tasvir etmektedir: "Nöbetçinin önünde solda ciddi yüzlü bir adam duruyordu. Sağ elinde de demirden topuz yerine keskin dişleri olan bir merdane taşıyordu. Adamın sırtında kırmızı bir biniş ve başında nefis kırmızı aşağı sarkan kenarları büyük bir başlık vardı. Vahşi görünüşünü kuvvetlendirmek için üzerinde dizlerine kadar inen muhteşem bir avcı derisi bulunuyordu. Böyle heriflere Türkler, deli (delibaş) derler. Gerçek birer serdengeçti olan bu kişiler asıl askerî kuvvetlerin önünden giden öncülerdir" (Turhal, 2018: 29). Bizanslı tarihçi Khalkokondiyales, delilerden şöyle bahsetmektedir: "Öyle görünüyor ki doğa onlara herkesin üstünde bir güç ile vücut kuvvetini ve bununla beraber delilerin gücünü denemek isteyenlerin kuvvetini dahi aşabilecek düzeyde ve rastlanmayan nitelikte kılıç kuşanma ve savaşma becerisi vermişti" (Turhal, 2018: 27).

Nicolas de Nicolay, delilerin kendi aralarında birbirlerine "zatazniki" dediklerini ve Sırp-Hırvat kökenli olan bu tabirin döne anlamına gelmesine rağmen delilerin dilinde "insanlara meydan okuyan adam" şeklinde kullanıldığını belirtmektedir. Nicolay, Aramon Senyörü ile birlikte Edirne'de Vezir-i Azâm Rüstem Paşa'nın evinde misafir olduğu sırada, bir deli askeri ile karşılaştığını ve bu

delinin, onların karakaşına kara gözüne değil de sırf hediye alabilmek için konuta kadar kendilerini takip ettiğini söyleyerek, bu deliyi şöyle tasvir etmektedir:

“Vardığımızda karnını doyurduk, o da bize kendisi hakkında bilgiler verdi. Ben bu sırada onun tuhaf giysisini inceledim ve notlar aldım. İç eteği uzun ve geniş bir pantolonu vardı. Türkler, bunu şalvar olarak adlandırırlardı. Poturları ayı postundan yapılmıştı, altı yeşil marokendendi. Ön tarafları sivriydi, arkaları bir demir pençeyle yükseltilmişti. Yanlarına da uzun ve geniş mahmuzlar asılmıştı. Başlarında Polonyalıları veya Gürcülere özgü yüksek bir başlık vardı. Leoparın postundan yapılmış olan başlık, yandan omuzlarına doğru sarmaktaydı. Bunun üstüne de kendilerini daha öfkeli göstermek için bir kartalın kuyruğuyla iki kanadını altın sarısı çivilerle tutturarak, alınlarından aşağı sarkıtırlardı. Silah olarak pala ve hançer kullanırlardı. Sağ ellerinde ise, bir busdeghan yani topuzu dikenli bir silah tutarlardı. Büyük Türk’ün Boğdan Seferi için Ahmed Paşa’nın (ki o da yatağında boğularak öldürülmüştü) yanına aldığı askerî güçle birlikte Edirne’den ayrılmasının üstünden birkaç gün geçtikten sonra onu güzel bir Türk atının üzerine binmiş halde görmüştüm. Atın sırtı bir aslan kürküyü kaplanmıştı ve aslanın iki ayağı atın göğsünün ortasından bağlanmış, diğer iki ayağı ise arkada sallanmaktaydı. Bozdoğanı atın eyer başına asılmıştı ve sağ elinde uzun ve yassı bir mızrak tutmaktaydı” (Nicolay, 2014: 277-278).

Bir deli askeri ile bizatihi konuşmuş tek yazar olması bakımından Nicolay’ın verdiği bilgiler çok önemlidir. Onun anlattıkları, Batı literatüründe Deliler Ocağı’na tanıklık edebilecek mahiyettedir. Yukarıda sözü edilen ve “Büyük Türk” olarak tarif edilen, dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman’dır. Öte yandan Nicolay daha önce hiçbir kaynakta geçmeyen önemli bir tabirden bahsetmektedir. Zatazniki olarak kullanılan bu ifadeye ilk kez bu eserde rastlanılmaktadır. Bunun dışında “busdeghan” diye kullanılan ifadenin de burada geçtiği haliyle delilerin kullandıkları bozdoğan olduğu görülmektedir. Ayrıca dönemin padişahı ve Nicolay’ın eserini yazdığı 1576 yılı dikkate alındığında, yukarıda işaret edilen Boğdan Seferi’nin de 1538 yılında Kanuni Sultan Süleyman’ın bizzat ordusunun başında katıldığı sefer olduğu anlaşılmaktadır.

Venedikli yazar Cesare Vecellio 1598 tarihli eserinde, Osmanlı Türkleri'nin kıyafetlerini incelerken delilere de yer vermiştir. Delilerin at üzerinde son derece cesur göründüklerini belirten Vecellio, onların böyle davranarak herkesi kendilerinden korkmaları yönünde bir bakıma uyardıklarına dikkat çekmektedir. Onun eserindeki deli figüründe dikkate değer ilk nokta ise delinin kafa derisinde açtığı bir delik, yani bir yara içerisine yerleştirdiği uzun kuş tüyüdür. Bu tüyler, adeta delinin kendi kafasının bir parçası gibi görünmekteydi. Gür ve iki yana doğru kıvrımlı bıyığı olan bu deli, önü düğmeli ve altı geniş kesimden oluşan bir mintan giymiştir. Sırtında da tek düğmeli bir pelerin sallanan delinin belinde de kuşak vardır. Altında yine düklerin kıyafetini andırır bir şekilde tayt nevi bir alt giysisi ve ayaklarında da hafif topuklu, ucu sivri olan bir çift pabuç vardır. Bir elinde kılıç diğer elinde omuzuna aldığı savaş çekiciyle poz verir bir şekilde resmedilen deli (Turhal, 2018: 92-93), herhalde dönemin Avrupa devletlerinde gücü ve ihtişamı simgeleyen nitelikteki kıyafetlerle benzer şekilde resmedilmiştir. Ayrıca bundaki bir başka gaye onların ne kadar güçlü askerler oldukları ve bu kıyafetlerle ne denli ihtişamlı göründükleri izlenimini vermek olabilir.

Bernard Picart'ın 1733 ve 1737 tarihli eserlerinde tarif ettiği deli askeri, biraz daha Avrupaî bir görünüme sahiptir. Başında tam olarak hangi millete, hangi dine ait olduğu belli olmayan tuhaf bir başlık vardır. Bu başlık yüksek ve düz bir kumaştan yapılmış olup, deli askerinin omuzlarına kadar inmektedir. Başlığın omuzlarda bıraktığı boşluk ise arkadan sarkan ve aşağıya doğru genişleyen bir pelerinle tamamlanmaktadır. Bu pelerin öylesine uzundur ki askerin alt baldırlarına kadar inmektedir. Üzerinde de yine aynı şekilde önü düğmeli ve alta doğru pileli olarak genişleyen çok havalı bir mintan vardır. Mintan, içeriden belini kuşatan kalın, büyük ve yuvarlak tokalı bir kemerle tamamlanmaktadır. Altında tayt nevi dar bir pantolon vardır ki bunun boyu da ayak bileklerine değmemektedir (Turhal, 2018: 110-111). Bacaklarının bir kısmını açıkta bırakan bu kıyafet, tamamen modern bir asker figürüne benzemesine rağmen klasik Osmanlı deli askerine benzememektedir. Burada muhtemelen deli askerine Avrupaî tarzda bir imaj verilmek istenmiş olabilir.

David Nicolle'nin eserinde deli; leopar desenli ve tepesi siyah uzun tüylü bir başlıkla çizilmiştir. Mavi renkli, kolları ve ön kısmı düğmeli bir mintan giymiş olan delinin omuzlarını, yine başlığıyla aynı renk olan leopar desenli pelerin nevi bir dış giysisi örtmektedir. Mintanın altından ön kısmı açık kahveye çalan tonlarda ayrı bir kumaş parçası sallanmaktadır. Bu parça askerin dizlerine kadar inmektedir. Alt giysisi olarak da şalvar giymiştir. Sarı renkte ve oldukça geniş olan bu şalvarı, delinin

ayaklarındaki daha koyu renk sarı olan sivri uçlu bir çift çizme tamamlamaktadır. Sol elinde kalkan tutan bu delinin elindeki kalkanın kenarları da altın rengidir. Ortası da beyaz renkte olup, tam ön kısmında siyah renkte bir kartal kanadı ve hemen altında da bir kartal pençesi vardır (Nicolle, 2014: 29). Bu kalkanın üzerindeki işlemlerin çizim olduğu açıkça belli olmaktadır. Nitekim üç boyutlu yapılan deli kalkanındaki kartal kanatları, kalkanın üstünü ve kenarlarını aşacak ölçüde büyük ve gerçek kanatlardır. Buna karşın diğer deli oğlanlar gibi bıyıklı olan bu delinin de başlık altından saçlarının tıraş edilmiş şekilde çizilmesi dikkate değerdir.

Benedict Curipeschitz günlüğünde, Hüsrev Paşa'nın maiyetindeki delilerin, üzerlerindeki renkli kordon ve kadife işlemeli, yaldızlı, ipekli kıyafetlerle oldukça etkileyici göründüklerini kaleme almıştır (Nutku, 1977: 23). Dolayısıyla zamanla kıyafetlerinin değişmesi, delilerin daha farklı resmedilmelerine neden olmuştur. Mesela Rodos'un düşüşü sırasında resmedilen bir deli askeri, minyatürlerde sıklıkla rastlanılan deli figürü algısını neredeyse yıkmaktadır. Bu deli, mavi renkte yarım kollu ve dizlerine kadar inen uzunlukta önden yırtmaçlı bir elbise giymiştir. Bu dış giysisinin kol kısımlarını, içeriden gelen kırmızı renkli başka bir iç giysisi tamamlamaktadır. Keza altına giydiği tayt nevi kırmızı dar pantolonu da bu içlikle uyum sağlamaktadır. Öyle görünüyor ki içine giydiği kırmızı kıyafet ile üzerindeki mavi renkteki ceket nevi dış giysisi kıyafetin ihtişamını artırmaktadır. Ayaklarında siyah ve ucu sivri kısa bir çift pabuç olan bu delinin başlığı, görülmeye alışık olunanın biraz dışındadır. Nitekim beyaz ve üzerindeki desenleri net olarak belli olmayan bu başlık, meşhur tüyler ve kanatlarla donatılmış delibaşlığından ziyade son derece sade bir kavuk şeklinde durmaktadır (Bilgili, 2016: 43). Bu haliyle deli askeri daha ziyade Nizâm-ı Cedîd ordusu mensubu gibi görünmektedir.

Osmanlı Minyatürlerine Aksettiği Şekliyle Delilerin Kıyafetleri

Süleymannâme'ye konu olan bir minyatürde, Deli Sinan ile Eugene isimli Macar askerinin karşılaşması resmedilmiştir. Dikkat edilirse, bu minyatürde bir deli askerinin adının verildiği görülmektedir. Bu detay, delilere komuta eden delibaşların kimler olduğu hakkında yardımcı olabilir. Zira o kadar deli askeri varken yalnızca birisinin öne çıkarak ismiyle birlikte zikredilmesi, akıllara Deli Sinan'ın delibaş olabileceğini getirmektedir. Bu minyatürden de anlaşılacağı üzere at üzerinde savaşa devam eden delinin kıyafeti beyaz renkli ve siyah benekli olup üzerindeki desenlerle bir leoparı andırmaktadır. Bu kıyafetin üzerinde duran ve deli askerinin beline

bağlanmış olan kuşak nevi siyah bir kemer vardır. Ayrıca bu deli, elbisesinin altına kırmızı bir şalvar giymiştir ki bu giyim tarzı bazı Osmanlı kroniklerini desteklemektedir. Bıyıklı bir şekilde resmedilmiş olan delinin başında kanat şeklinde iki yana uzanan siyah tüylerle kaplı bir başlık vardır. Bu siyah tüylerin en tepe noktasında, kuzeye doğru yükselen ve beyaz renkli uzunca bir tüy daha vardır. Ayağında da sarı renkli ve ucu sivri olan çakırık mahmuzlu çizme nevi bir pabuç bulunmaktadır. Bir eliyle atın dizginlerini tutan bu deli askeri, diğer eliyle de kılıç tutarak savaşmaktadır (Çelebi, 1986: 132-133).

Süleymannâme'deki en güzel minyatürlerden biri de Mohaç Meydan Muharebesi sırasında cenk eden yiğitlerin çarpıcı sahnelerine aittir. Minyatürde verilen bilgilere göre, iki büyük lider dikkat çekmektedir. Bunlar akıncı beyleri olarak resmedilen Semendire Sancakbeyi Bali Bey ve Bosna Sancakbeyi Hüsrev Bey'dir. Minyatüre göre bunların hemen önünde iki Macar askeri ile çarpışan bir deli askeri vardır. Bu delinin üzerinde entari nevi bir kıyafet vardır. Bu kıyafet beyaz renkli olup, üzerindeki desenler ile bir parsı andırmaktadır. Bu asker de tıpkı diğer deliler gibi bıyıklıdır. Belinde kırmızı bir kuşak olan bu deli, kırmızı renkte bir şalvar giymiştir. Bu şalvar tayt nevi dar bir şalvardır. Ayaklarında bu defa daha uzun bir çift pabuç vardır. İhtimaldir ki bu pabuç o meşhur çakırık mahmuzlu çizmedir. Bu tasvirde delinin belinde duran kılıç dikkat çekmektedir. Nitekim bu deli askeri sağ elinde tuttuğu savaş çekici ile düşmana saldırmaktadır. Sol elinde de yine kırmızı renkte olan bir kalkan vardır. Bu süslü kalkanın ortasına çizilmiş kanat ile hemen altındaki pençe dikkat çekmektedir (Çelebi, 1986: 134-136). Mohaç'ta resmedilen bir başka deli figürü ise en öndedir. Başında siyah renkte iki yana doğru uzayan kanat nevi bir başlık takan delinin, en tepe noktasında da yine beyaz uzun bir tüy dikilidir (Renda, 2001: 19).

Süleymannâme'de delilerin resmedildiği bir diğer konu, 1552 yılında gerçekleşen Temeşvar Kuşatması'dır. Bu kuşatma sırasında doğrudan bir darbeye başı gövdesinden ayrılmış bir at resmedilmiştir. Karşısında hiçbir şekilde düşman askeri bulunmayan bu atın kafası, muhtemelen bir patlama ya da bir kılıç darbesinden ötürü kopmuş olmalıdır. Minyatüre göre bu at, Kara Ahmed Paşa'nın atıdır. Atın ölümü üzerine bir yeniçeri ile birkaç miğferli asker, Paşa'ya yeni ve daha ihtişamlı başka bir atı getirirken resmedilmişlerdir. Minyatürün ön safhalarında ise cenge devam eden bir deli askeri dikkat çekmektedir. Elindeki mızrakla düşman askerini vurduğu darbeye öldüren delinin kıyafeti yine beyaz renkli mintan nevi uzun ve entariye benzer bir elbisedir. Üzerindeki benekli desenlerle bir parsı andıran

bu kıyafetin bel kısmında yine kırmızı renkte kuşak nevi bir kemer bulunmaktadır. Altında da mavi renkli bir şalvar vardır. Ayaklarında, yine ucu sivri ve çıkırık mahmuzlu çizmeden daha kısa bir çift pabuç vardır. Sağ elinde mızrakla savaşan delinin, sol elinde de ortası kırmızı, kenarları mavi renkte olan bir kalkan vardır. Bu kalkanın ortasında kanat şeklinde bir figür olması, çok güzel bir detaydır. Bu minyatürde deli askerinin önünde öterek, atlarından düşen iki düşman askeri daha dikkat çekmektedir. İhtimaldir ki onlar da bu deli oğlanın mızrağından nasiplerini almışlardır (*Süleymannâme*, varak 533a, 210-211).

Öte yandan delileri konu alan bir diğer önemli minyatür kaynağı da 1582 yılında III. Murad'ın oğlu şehzade Mehmed için düzenlenen ve tam elli iki gün süren şenlikleri anlatan düğün kitabıdır. "*Surname-i Hümayun*" olarak bilinen bu meşhur kitabın minyatür sanatçısı, Nakkaş Osman'dır. Bu eserde resmedilen deliler de haliyle çeşitli gösterilerle büyüleyen askerlerdir.

"Rumeli gazileri harp aletleriyle bezenmişlerdi. Kimi arkadan dolaşıp, arkadaşının yanına geldi, kimisi çabuklukla mızrakla oyun gösterdi. Padişah'ın karşısında attan inip, hep beraber beyitler okudular. Türlü oyunlar gösterip mızraklar kırdıktan sonra sipahi koşusunu yaptılar."

Bu minyatürde yer alan delilerden ikisi at üstünde cirit atarken resmedilmiştir. Bunlardan biri, mavi renk mintan nevi uzun bir entari giymiştir. Altında kırmızı bir şalvar, sırtında ise leopar desenli pelerin şeklinde bir dış giysisi vardır. Bunun haricinde yine bıyıklı olan bu delinin başında siyah renkli, sağa ve sola doğru yukarı bir şekilde tüylerle kaplanmış olan bir başlık vardır. Pelerinin arkasında da kanat nevi bir aksesuar takılıdır. Elinde uzun bir mızrak taşıyan bu delinin, atına taktığı başlık ve kulak tıkacı da koyu kahverengidir. Bu delinin tam karşısında gösteri yaptığı diğer deli de kafasında başlığı olmayan ve sanki dazlak görünüme sahip bir askerdir. Ancak yine de tepesinde itina ile bıraktığı bir tutam saç dikkat çekmektedir. Kulağında da küpeye benzer bir halka resmedilmiştir. Kırmızı bir başlığın, delinin boynunun arka tarafında asılı olduğu görülmektedir. İhtimaldir ki gösteri esnasında bu başlık başından düşmüş olmalıdır. Kırmızı uzun bir mintan giymiş olan delinin belinde siyah bir kemer vardır. Altında da düz kumaştan yapılmış dar bir şalvar vardır. Mavi renkli olan bu şalvarı, kahve tonlarında kısa bir çift pabuç tamamlamaktadır. Yine diğer deli de görüldüğü şekilde bu delinin sırtında da pars desenli bir pelerin görünmektedir. Kır bir ata binmiş olan bu delinin atının kulak tıkacı da kırmızı renktedir. Ancak elindeki mızrak, karşısındaki delinin mızrağından

dahi daha uzun olup, Osmanlı askerlerinin genellikle tercih ettikleri daha kısa boylu mızraklardan biraz farklıdır (Atasoy, 1997: 116). Bu cümleden hakikaten başlarına açtıkları kesiklere yerleştirdikleri tüyler, çıplak vücutlar ve altlarındaki dar şalvarlarla, delilerin bazı görsellerde “Kalenderiler” gibi gösterildiği açıkça belli olmaktadır (And, 1970: 12).

Vehbî'nin Surnâmesi'nde geçen deliler III. Ahmed dönemindeki sünnet şöleninde resmedilmişlerdir. Kollarına sapladıkları kılıçlar ve hançerlerle alayın önünde yürürken sanki hiç canları acımıyor, vücutlarından hiç kan akmıyor gibi son derece rahat görünmektedirler. Üstlerinde daha sade bir mintan ve altlarında da bu defa geniş bir şalvar olan bu deliler, düz bir pabuç giymişlerdir. Ancak bu minyatürde giydikleri üst kıyafetlerinin kolları daha kısadır. Bu şekilde kollarında saplanmış bulunan kesici aletler de daha rahat görülebilmektedir. Bunun haricinde bu kez delilerin, daha gür bıyıklar ile resmedildikleri de bir başka ayrıntıdır. Bıyıkları gür olmasına rağmen, saçları bilinçli olarak kazınmış olan delilerin başlarında yine uzun bir kuş tüyünün dikilmiş olduğu görülmektedir. Bu gösteride yapma bir at ve esnaf alayının önünde, onlarla birlikte yürüyen delilerin son derece soğukkanlı bir ifade ile yürümeleleri oldukça ilginçtir (Nutku, 1972: 3594). Buna karşın şeytana kılıç çekmeye kalkan ve adaleti kadar cesaretiyle de nam salan Hz. Ömer'e yürekten bağlı olan deliler için bu durum normal de karşılanabilir.

Minyatürlerden de anlaşıldığı üzere deliler, savaşlarda olduğu kadar merasimlerde de hayret uyandırmışlardır. Zaten son derece ihtişama sahne olan sünnet merasimleri ve düğün alayları gibi törenlerde esnaftan askere kadar devletin birçok zümresi gösteri yapmıştır (Vehbî, 1939: 22-27). Kuşkusuz ki bunlar arasında en dikkat çekenleri, şehzade alayında yürürken hem kollarına hem de kaşlarına sapladıkları kılıçlarla son derece cesur bir yürüyüş yapan delilerin resmedildiği minyatürlerdir (And, 1982: 9, resim 17). Bu minyatürde deliler öncü birlikler olarak Navarin Savaşı'nda resmedilmişlerdir. Bu savaşta ordunun önünden giderek daha önce cenge başlayan deliler, esas ordu gelene kadar düşman askerlerini çoktan kılıçtan geçirmeye başlamışlardır. Burada ön planda dikkat çeken dört deli askeri vardır. Bunlardan birisi başına beyaz bir başlık takmıştır. Bu başlık tüysüz ve kısa olup, leopar deseninden oluşan geniş bir başlıktır. Aynı delinin üzerinde rengi sarıya çalan ve yine leoparı andıran bir desenle dikilmiş, uzun ve düz entari nevi bir kıyafet bulunmaktadır. Elindeki kılıçla düşman askerinin boynuna vururken çizilen bu delinin belindeki kuşak ile altındaki şalvar aynı renk olup, kreme yakın açık renkli bir giysi tercih ettiği görülmektedir. Ayaklarındaki pabuç sivri uçlu ve sarı renktedir.

Hem bıyığı hem de sakalı olan bu delinin atına da kendisinininki gibi süslü ve benekli bir tıkaç giydirmiş olduğu dikkat çekmektedir. Bu delinin ata ters binmiş bir şekilde arkasını dönerek düşmanı vurması da oldukça farklı ve güzel bir detaydır. Tam karşısında başka bir düşman askerini alaşağı etmiş olan başka bir deli bulunmaktadır. Onun kıyafeti ise kırmızı renkli uzun bir elbise olup başına da aynı renkte iki yanına kanat şekli verilmiş tüysüz, kısa ama gösterişli bir başlık giydiği görülmektedir. Ayrıca altına siyah ve dar bir şalvar giymiş olan delinin, üst giysisi de düğmelidir. Bu delinin tam arkasında at üstünde olan bir başka deli ise beyaz renkte yine leopar desenli uzun bir elbise giymiştir. Ancak ayağında diğer iki deliye nazaran daha uzun ve daha sivri uçlu bir çift çizme vardır. Turuncu renkte olan kalkan, delinin sırtında süs eşyası gibi görünmektedir. Onun hemen arkasında da yine at üzerinde resmedilen bir deli askeri, yeşil renkte uzun düz bir elbise giymiştir. Başında turuncu renkte kısa ve geniş bir başlığı olan delinin başlığının en üstünde uzun, siyah ve beyazdan oluşan çift renkli bir kuş tüyü dikilmiştir. Sağ elindeki kalkanla adeta kendini korumaya alır şekilde yüzünün yarısını kapatan bu deli asker, siyah renkte dar bir şalvar giymiştir. Belindeki kuşağı, başlığıyla aynı renktedir. Atının kulak tıkaçları da leopar desenlidir (And, 2004: 229). Burada dikkat çeken asıl nokta, delilerin ilk defa bir deniz savaşında resmedilmiş olmasıdır.

Öte yandan delilerin minyatürlere konu olmasının bir diğer sebebi de Haçova Meydan Muharebesi'nde gösterdikleri başarılar olmuştur. Nakkaş Hasan'ın kaleminden çıkan Eğri Fetihnamesi'ndeki bilgilerde delilerin, savaş esnasında ordunun sol üst hizasında oldukları görülmektedir. Bu minyatürde yan yana dizilmiş olan at üstündeki deliler ya başlarındaki kalpaklarla ya da atlarının süslü kulak tıkaçlarıyla son derece rahat ayırt edilebilmektedir. Kiminin başında beyaz renkte ve üstünde siyah benekleri ile tepe noktasında kuş tüyü olan ya da yanlarına kanat şekli verilmiş kırmızı renkli başlıkları varken, kiminin de siyah uzun ve büyük tüylerle kaplanmış başlığı vardır. Kiminin sırtlarına aldıkları pelerin nevi benekli kıyafetleri dikkat çekerken, kiminin de atının başlığı ve kulak tıkaçının kendisi ile aynı desenden bir örtü ile süslenmiş olması dikkate değerdir. Bu minyatürde görülmeye değer en önemli nokta, delilerin savaş meydanında toplar patladığı halde, padişahın arka kısmında emir bekler vaziyette bulunmaları ve arka planda at üzerinde beklemeleridir (Mahir, 2005: resim 61).

Deliler, Revan Seferi esnasında Rumeli Beylerbeyi Vezir Ferhat Paşa'nın yanında da resmedilmişlerdir. Seferden sonra şehirdeki kalesinin onarımı için kollar sıvanmıştır. Kaynaklara göre; buranın hem eski kale görünümünden kurtulması hem

de kervansaray ve camilerle donatılması için yapım aşaması tam olarak kırk beş gün sürmüştür. Kale onarımı tamamlandıktan sonra Revan Beylerbeyliği'ne Deli Hızır Paşa getirilmiştir (Kırzioğlu, 1993: 345-346). İşte o günkü vaziyeti anlatan bir minyatürde, öncelikle yararlılık gösteren askerlerin taltif edildiği görülmektedir. Aynı zamanda para dağıtan görevlilerin hemen yanında da deli askerler bulunmaktadır. Buradaki deliler; mor, siyah, mavi ve kırmızı renklerde uzun entari tarzı bir elbise giymişlerdir. Toplam dört deli askeri vardır. Üç delinin başında beyaz renkte ve üzerleri siyah benekli olan başlık vardır ki bunların ikisinin sırtında da aynı renk ve desenden pelerinleri vardır. Son delinin başlığı, iki yanı kanatlı olan kırmızı renkli bir başlıktır. Sondan üç delinin ayaklarında kırmızı mahmuzlu uzun çizmeler varken, en öndeki delinin ayağında sarı renkte kısa ve sivri uçlu bir çift pabuç bulunmaktadır (Turhal, 2018: 164). Aynı seferde kalenin ele geçirilmesinden sonra Tokmak Han ve ailesi ile şehir ahalisinin kadınlı erkekli kaçıışı resmedilmiştir. Bu kaçış esnasında bir deli askeri, bir düşman askerini etkisiz hale getirmiştir. Bu delinin başında kırmızı renkte bir başlık vardır. Üzerinde koyu renkte uzun bir entari giymiş olan delinin sırtında da yine leopar nevi beyaz renkli ve üzerinde benekleri olan bir pelerin bulunduğu dikkat çekmektedir (Bağcı, Renda ve Tanındı, 2006: 152-153). Önceden de belirtildiği gibi delileri aksesuarları ile resmeden kaynaklar, onları büyük ve ihtişamlı kanatlarla ve üzeri tüylerle kaplı yüksek başlıklarla göstermişlerdir (Cezar, 2011: 670). Öte yandan Ahmed Paşa'nın vefatını anlatan bir başka minyatürdeki deli askerinin de yine mavi renk ve kaftan nevi bir dış giysisi giyindiği görülmektedir. Oldukça işlemeli ve süslü görünen bu dış giysisinin içinde yine turuncu tonlarında başka bir iç giysisi görülmektedir. Delinin sakal ve bıyığı ise diğer minyatürlerde incelenen deli figüründen farklıdır. Bundan önce incelenen tasvirlerin aksine, bu minyatürdeki delinin başlığı çok farklıdır. Beyaz renkli ve geniş bir kavuk şeklinde çizilmiş olan üzeri desenli bu başlık (Bilgili, 2016: 47) sanki Nasreddin Hoca'nın kavuğunu andırmaktadır. At üstünde ve sol elini göğsüne koyarak adeta saygıdan eğilircesine çizilmiş olan deli askerinin tek aşına özelliği yine başlığının üzerinde duran, uzun ve içe kıvrımlı kuş tüyüdür.

Sonuç

Delilerin önceleri ürkütücü hayvan postlarını giymeleri, kartal kanatları ile gezmeleri, daha sonra satenden ceket ve geniş şalvar giyerek, kuşaklarına taktıkları birer tüfikle gezmeleri, onların ilk ve son dönemi olarak gösterilmiştir. Oysa

buradaki esas husus şudur: Delilerin ilk ve ikinci dönemi yoktur. Tam tersi ilk ve ikinci dönemde aynı isimle anılan iki farklı deli birliği vardır. Bu nedenle kitabî kaynaklar nazarında verilen ve düşmanı korkutmak gayesi ile hayvan kürkü, kanadı, tüyü vb. tercih eden deliler, aslında XV. yüzyılda Rumeli’de teşkil edilen klasik delilerdir. Satenden ceketler ve şalvarlarla minyatürlerde boy gösteren deliler de XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren teşkil edilen ve klasik delilere benzetilmeye çalışılan ikinci dönem delilerdir. Delilerle ilgili şu ayrımı iyi yapmak gerekmektedir. Tarihte deli adını taşıyan ve Deliler Ocağı içerisinde anılan iki farklı deli birliği bulunmaktadır. Ancak bunların hem fonksiyonları, hem de giyimleri birbirinden farklıdır. Keza yaşadıkları dönemler arasındaki farklılık da göz önüne alındığında bu durum gayet tabiidir. İster Osmanlı kitabî eserleri, ister Batılı seyyahların seyahatnameleri, isterse modern dönemin araştırmaları olsun, delilerin esasında iki farklı birlik olduğunun, birçok kaynakta eksik ya da hiç açıklanmamış olması, ciddi anlamda tarihsel bir ihtilafa yol açmıştır.

Minyatürlerde tasvir edilen deliler, genellikle ikinci dönem delilerdir. Bunu tespit edebilmek için minyatürlerin konu edindiği muharebelere bakmak dahi yeterlidir. Gravürlere konu olan deliler de ihtimaldir ki bu ilk dönem delileri konu edinmektedir. Nitekim bunu delilerin yine hangi muharebe sahasında görüldüklerine dair Avrupalı seyyahların kaleminden çıkan bilgilerden anlamak mümkündür. Netice itibarıyla ilk dönem deliler, daha ziyade vahşi hayvan postlarından yapılmış kürkleri giymeyi ve aksesuar olarak da yırtıcı kuşların tüylerinden yapılan kanatları takmayı tercih etmişlerdir. Bu durum onlar için yüreklerindeki cesaretin bir timsalidir. Ancak sonradan bu birliğin yavaş yavaş tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte bu kez onlara benzetilmek için yeni bir birlik daha oluşturulmuştur. Bu nedenle bu yeni birliğe de “deliler” adı verilmiştir. Bunlar özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra teşekkül edildikleri için, kendi dönemlerine uygun kıyafetleri giymişlerdir. Her ne kadar cenk sahasında boy gösterecekler de hiçbir zaman olağanüstü ürkütücü görüntüleriyle düşmana korku veren klasik dönemdeki delilerin yerini tutamamışlardır.

Extended Summary

Deliler Military Unit, in the Ottoman state appeared in Rumelia at the end of the XVth century. These were very brave soldiers. They challenged death without fear. Sometimes they would hurt their bodies. They would shed blood first from their

bodies and then perform. Blood would continue to flow from their bodies during these performances. Meanwhile, blood flowed from their bodies, but they never cared about it. Because they were strong and brave soldiers. They also wore clothing made from wild animals' fur. Deli horsemen hung the wings of some birds on their shoulders. Thus they would look scarier. They were people called them “deli horsemen” because the Deliler looked so different. These are soldiers who had been known for centuries with their clothes. Their colorful and frightening clothing has been the subject of books by both Ottoman historians and European travelers. These were soldiers who loved Omar and took his courage as an example. Deliler believed that fate would come true sooner or later. Therefore they were not afraid of death at all.

It was noticed that there was confusion about Deliler Military Unit in history books. The reason for this is that there are two different military units with the same name. In the Ottoman army, there were two different military units named after deli horsemen. The first of these military units was created in the XVth century and continued until the XVIIth century. These soldiers were the first period soldiers mentioned above. They were the real deli horsemen who became popular due to their names. However, when gunpowder rifles began to be used in time, these Deliler did not matter. Because these soldiers were soldiers who fought not with rifles, but with sword axes, claws and mace. Therefore, they are called classic Deliler. A new military unit was created after the XVIIth century. They were called deli to resemble classical Deliler but these soldiers are referred to as "delil horsemen" in the Ottoman archive documents. However, these soldiers used rifles. They remained in the army until the XIXth century. Deliler Military Unit was eliminated after this period. Many sources described these two military units as a same unit. Therefore, the clothes of these soldiers were also mixed.

As a result, the clothes of the classical Deliler were generally made of wild animal furs. They hung their famous bird wings on their shoulders. Everybody would remember them like that. However, the second period of Deliler, who were created later, were dressed more plainly. The famous clothes of these soldiers were baggy trousers and colored satin shirts. One of the most famous soldiers of this period is Kabudlı Mustafa Vasfi Efendi. The second period was deli horsemen and the book in which he recanted his memories was important resource for the Deliler. For this reason, he was known as “Deli Mustafa”. Classical Deliler are usually written in the books of Ottoman historians and the extraordinary outfits mentioned above. The

second period of Deliler are mostly mentioned in the Ottoman archive documents. These documents also describe how they bandit. There are books of European travelers and ambassadors describing the clothes of classical Deliler. These are soldiers who have become a brand with their clothes. However, the clothes of the Deliler, which were created later, were also in the Ottoman dates written in the late period. The number of these books is limited. The most detailed information about them is the book of Deli Mustafa. There is not much information in historical documents about Deliler Military Unit. Despite this little information it should never be forgotten that the Deliler are two separate troops and therefore dressed differently. Because even though some books describe the mad as a same unit, actually the Deliler are two different troops.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

- BOA., AE-SSLM-III-00041-02392-001.
BOA. C.AS-01024-44894-001.
BOA., C-AS-00701-29439-001/002.
BOA., C-DH-00010-00457-002.
BOA., C-ML-00079-03637-001.
BOA., C-ZB-00020-00957-001.
BOA., HAT-01232-48007-001.

Kitabî ve Yazma Eserler

- Bosnavî, Ö. (1979). *Tarih-i Bosna Der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa*. Haz. Kâmil Su. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Celal-zâde, M. (1990). *Selim-Nâme*. Haz. Mustafa Çuhadar ve Ahmet Uğur. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- . (1937). *Tabakatü'l Memâlik ve Deracatü'l Mesalik Osmanlı İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Türk Ordusunun Savaşları ve Devletin Kurumu, İç ve Dış Siyaseti*. Çev. Sadettin Tokdemir. İstanbul: Askerî Matbaa.
- Çelebi, A. (1986). *Süleymannâme*. Haz. Esin Atıl. The Illustrated History of Süleyman The Magnificent. Washington: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

- Efendi, P.İ. (1981). *Peçevî Tarihi*. Haz. Bekir Sıtkı Baysal. c.1, Ankara:Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*. (2000). Haz.Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman. IV.Kitap. İstanbul: YKY.
- Neşrî, M. (1995). *Kitâb-ı Cihan-nûma*. Yay. Faik Reşit Unat ve Mehmed A.Köymen. c.2, Ankara: TTK Yayınları.
- Paşa, M.Ş. (2014). *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Paşa, M.N. (1992). *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. Sad. Neşet Çağatay. c.III ve IV, Ankara: TTK Yayınları.
- Rumlu, H. (2006). *Ahsenü't-Tevârih*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları.
- Seyid, V. (1939). *Sûrnâme Üçüncü Ahmed'in Oğullarının Sünnet Düğünü*. Neş. Haz. Reşat Ekrem Koçu. İstanbul: Çığır Kitabevi.
- 1582 Sûrnâme i Hümayun Düğün Kitabı*. Hazırlayan: Nurhan Atasoy. Koçbank: 1997.
- XVI. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)*. (1973). Haz. Şerif Baştav. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Telif ve Tetkik Eserler

Kitaplar

- And, M. (1970). XVI. Yüzyılda Eyâlet Askerleri ve Deliler. *Hayat Tarih Mecmuası*, Tifdruk Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi:1, no. 4.
- And, M. (1982). *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- And, M. (2004). *Osmanlı Tasvir Sanatları I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aybet-Ü.G. (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bağcı, S., Çağman, F., Renda, G. ve Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Benedict Curipeschitz'in Günlüğü, 1530 Yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan Üzerinden İstanbul'a Giden Joseph von Lamberg ile Niclas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü*. (1977). Çev. Özdemir Nutku. (aynı dönemdeki bir

- yazmadan yayımlayan: Lamberg-Schwarzenberg Kontesi Eleonore. Ankara: TTK Yayınları.
- Bilgili, D.D. (2016). *Osmanlı Minyatürlerinde “Deli” Figürlerinin Tasvir Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Cezar, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. c.2, Resimli-Haritalı. Ankara: TTK Yayınları.
- Du Loir Seyahatnâmesi, IV.Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*. (2016). Çev. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gündüz, T. (2019). *Dede Korkut Destanları*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Hammer, V.J. (2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Çev. Mümin Çevik. c.11, İstanbul: Milliyet/Üçdal Neşriyat.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. 4. Bölüm, 2.Kitap. Çev. Nilüfer Epçeli. Çev. Kont. Kemal Beydilli. Yay. Haz. Erhan Afyoncu. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kerslake, C. (1993). Celâlzâde Mustafa Çelebi. *DİA*. c.7, İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 260.
- Kırzioğlu, F. (1993). *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Koçyiğit, Ö. (2016). *Kabudlu Mustafa Vasfı Efendi Tevârih*. Ed. Cemal Kafadar ve Gönül Alpay Tekin. Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Kolçak, Ö. (2013). Yeniçeriler, Umera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-64 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi, *Yenir Bir Askeri Tarih Özlemi Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*. Haz. Kahraman Şakul. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mahir, B. (2005). *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Nicolay, de N. (2014). *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*. Ed.Marie-Christine Gomez-Geraud, Stefanos Yerasimos, Çev. Şirin Tekeli ve Menekşe Tokyay, İstanbul: Kitapyayınevi.
- Nicolle, D. (2014). *Osmanlı Orduları 1300-1768*. Çev. Özgür Kolçak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nutku, Ö. (1972). *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675)*. Ankara: TTK Yayınları.

- Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (1993). c.1, Haz. Mehmet Zeki Pakalın. İstanbul: MEB Yayınları.
- Özcan, A. (1994). *Deli, DİA.*, c.9, İstanbul: TDV. İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 132-133.
- Renda, G. (2001). *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul: Promete Kültür Dizisi.
- Sarı, A. (2016). *Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı, Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*. Ed. Tufan Gündüz. (4.Baskı), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Schmidt, J. “The Adventures of an Ottoman Horseman: The Autobiography of Kabudlı Vasfi Efendi 1800-1825”. *The Joys of Philology Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)* Analecta Isısihana LX Volume I, Poetry, Historiography, Biography and Autobiography, The Isis Press İstanbul.
- (2010). *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. Ed. Murat Yalçın, c.2, İstanbul: YKY.
- Turhal, A. (2018). *Osmanlı'nın Muhteşem Süvarileri Deliler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*. (1964). 1.Kısım (1299-1451). c.3, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- . (1981). *Osmanlı Devri Kanuni'nin Ölümünden İkinci Viyana Kuşatmasına Kadar Olan Devre (1566-1683)*. Haz: Hayriye Aytepe ve Lütfü Güvenç, c.3, Kısım 3. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Uyar, M., Erickson, J.E. (2017). *Osmanlı Askeri Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1978). “Deli”, *İslâm Ansiklopedisi*. c.3, İstanbul: MEB Yayınları, 516.
- Yeşil, F. (2016). *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu, Osmanlı İmparatorluğunda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yıldız, G. (2009). *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Makaleler

- Çandır, K. (2015). “Enis Behiç Koryürek'in Harp Edebiyatı Konulu Şiirleri Üzerine Bir İnceleme.” *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(3), 25.

Gündoğan, H. (2016). Türk Yurdu Dergisinde 1914-1918 Yılları Arasında Yayımlanmış Şiirlerde Savaş İzleği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Süreli Yayınlar Özel Sayısı* (KSBD). 7(4), 104-105.

Web Siteleri

Delil. (2020a). 14 Nisan 2019'da <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır.

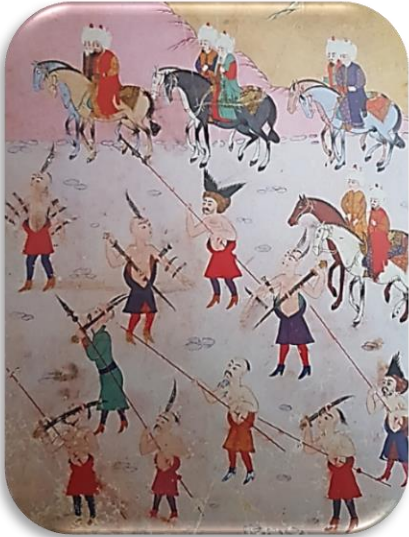
Delil. (2020b). 14 Nisan. 2019. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır.



Kaynakça: Süleymanname, varak 212a, 132-133.



Kaynakça: Süleymanname, varak 219b, 136.



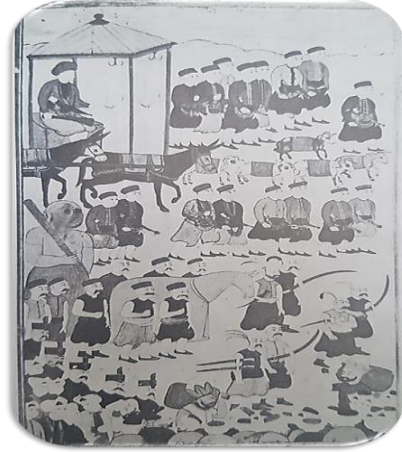
Kaynakça: Surname-i Hümayun, 26.



Kaynakça: 1582 Surname-i Hümayun, varak 86a, 116.



Kaynakça: And, “XVI. Yüzyılda Eyâlet Askerleri ve Deliler”, 12.



Kaynakça: Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği 1675*, resim 30, Vehbî nr.3594.



Kaynakça: Şevket Paşa, *Osmanlı Kıyâfet-i Askeriyesi*.



Kaynakça: Turhal, *Deliler*, 111.